

Vida Barac-Grum

MOGUĆNOSTI PREOBRAZBE VLASTITOGA IMENA

Autorica raspravlja o preobrazbama (i vrstama preobrazbi) vlastitog imena unutar hrvatskog jezičnog korpusa.

1. U ovom radu promatraju se mogućnosti preobrazbe vlastitoga imena u jezičnom kontekstu. Kako je onomastički znak istovremeno i dio jezičnoga korpusa svakoga jezika, te su preobrazbe ne samo moguće već i dosta česte, karakteristične za sve jezike, pa i za hrvatski književni jezik. Takve su promjene najkarakterističnije za pojedine struke određenoga jezičnoga idioma, a iz stručnih terminoloških rječnika prelaze i u širi jezični korpus leksika određenoga jezika.

Promjene koje se tako vrše mogu se podijeliti na nekoliko različitih stupnjeva. Prvi je od njih transonimizacija, u kojoj onomastički znak ostaje i dalje u sferi jezičnoga onomastičkoga korpusa, ali s izmijenjenim onomastičkim značenjem. Druga je u slijedu ona promjena kada onomastički znak počinje poprimati određena apelativna obilježja, ali pritom se ne gubi posve i njihovo osnovno obilježje imenovanja. Treći je stupanj promjena potpuna deonimizacija vlastitoga imena i njegovo prelaženje u leksički fond određenoga jezika.

2. Primjere transonimizacije – prelaženja vlastitoga imena iz jednoga onomastičkoga razreda u drugi – susrećemo u svakodnevnom životu u veoma mnogo situacija. Venera, ime planeta, postaje žensko ime Venera, Danica, ime zvijezde, postaje žensko ime Danica, Đuro Đaković, osobno ime, postaje ime tvornice Đuro Đaković. Moho, skraćenica prezimena Mohorovičić, postaje ime jednoga sloja Zemljine kore. Maksimir, ime zagrebačkoga parka, postaje ime gostionice Maksimir u Zagrebu. Mnogo je takvih primjera preobrazbe, oni su u svakom pojedinačnom slučaju motivacijski jasni i karakteristični za mnogobrojne jezične idiome.

3. Ali vlastito ime u kontekstu određenoga jezičnoga idioma može pretrpjeti i dalje preobrazbe, ono može djelomično ili posve izgubiti svoje onomastičke predznake. Polazimo od pretpostavke da je osnovno obilježje vlastitoga imena identifikacija pojedinačnih osoba ili stvari. U leksiku određenoga jezika vlastito je ime na sinkronom planu asemantično. Prelazeći u sferu apelativa, ime gubi te svoje osnovne značajke, postaje sastavni dio leksičkoga fonda određenoga jezičnoga idioma ili čak i više njih i postaje semantički obilježeno. Ono prestaje biti neobilje-

ženo na leksičko-semantičkom jezičnom planu i počinje ispunjavati funkciju opće imenice.

4. Na putu do potpune deonimizacije i apelativizacije vlastitoga imena postoje primjeri kada vlastito ime gubi svoju funkciju imenovanja, ali još nije prešlo u sferu semantički obilježenoga apelativa. U prvom redu tu pripadaju dvočlani nazivi tipa *Behterevljeva bolest*, *Basedowljeva bolest*,¹ koji svojom dvočlanošću još upućuju na osobno ime nosioca pojma u sintagmi, ali osobno ime prestaje biti bitno za sintagmu u cjelini, a bitan postaje pojam na koji upućuje sintagma. Normalan je put jezičnoga ustrojstva da takve dvočlane izraze pretvara u jednočlane apelative: *bazedov*, *behterev*.

5. Vlastita imena tipa *Pepeljugaljuga* – u jezičnom kontekstu »ona je *Pepeljuga* u vašoj kući« – gube također svoju oznaku imenovanja i individualnosti, a prelaze u sferu simbola, koji u konkretnom slučaju označava istovremeno i određenu potčinjenost, jad, ali i vrijednost i marljivost. Ime u ovom slučaju nije postalo apelativ, ali je prešlo u sferu frazema, postalo je frazeološka jedinica bogato ispunjena značenjem. U svakodnevnim jezičnim situacijama frazeme toga tipa možemo naći u priopćavanjima kao: *On je Krist* (skroman, ne traži ništa). *On je Juda* (izdajica). *Ona je doista Penelopa* (odana, vjerna žena i supruga). *Vi ste naš Saussure* (lingvistički ideolog i voditelj).

6. Takvi tipovi imena – frazeoloških jedinica simbola – vode nas najdirektnije do frazeologiziranih imena u ustaljenim frazama, ustaljenima u frazeološkom fondu određenoga jezika, gdje frazeologizirano ime ima funkciju posrednika između vlastitoga imena i apelativa i gdje se u toj funkciji fraze neutralizira. Ime u sastavnom dijelu fraze po svojem obliku najčešće i ne spada u tip imena koja su doživjela pravu deonimizaciju (tj. prijelaz čistoga imena, bez sufiksa i drugih dodataka, u drugu jezičnu grupu). Ali spada u tipove imena koja u jezičnom kontekstu doživljavaju preobrazbe.

Frazeologizirano ime još, poput dvočlanih naziva tipa *Behterevljeva bolest*, ima onomastičke predznake, ali s druge strane već ima karakteristike apelativa. U tome dvojstvu frazeologiziranoga imena krije se, djelomično, problem semantičnosti ili asemantičnosti osobnoga imena na dijakronom planu.²

Otonomastička (ili deonomastička) frazeologija sadržava u sebi (ili otkriva) i običaje, i način mišljenja, i povijesne i kulturološke osobitosti naroda čijem jeziku

1 Usp. Popularni medicinski leksikon, NIP, Zagreb 1961, str. 106, 110. U strukovnim rječnicima i stručnim terminologijama dosta je sintagmi s osobnim imenom u osnovi. Tako u rječniku Mihajla Velimirovića, *Ilustrirani leksikon tehničkih znanja*, Panorama, Zagreb 1965, nailazimo na dvočlano imenovane predmete i pojave, koji su nam poznati i iz svakodnevnog života, npr.: *Arhimedov zakon*, *Bofortova skala*, *Celzijusov stupanj*, *Celzijusova skala*, *Geigerov brojač* itd.

2 Sovjetski lingvisti dali su veoma značajne radove o semantičnosti i asemantičnosti vlastitoga imena. U tom smislu zanimljivi su nam radovi N.I. Tolstoja (*Aktual'nyje problemy leksikologii*, Minsk 1970), A.V. Superanskaje (*Obščaja teorija imeni sobstvenogo*, Moskva 1973), V.M. Mokienka (*O sobstvennom imeni v sostave frazeologii*, u: *Perspektivy razvitiija slavjanskoj onomastiki*, Moskva 1980). U nas je o problemu vlastitoga imena u frazeologiji pisao D. Raguž (*Onomastica jugoslavica*, vol. 8, Zagreb 1979).

ta frazeologija pripada. Na velikom dijelu južnoslavenskoga područja onomastička frazeologija odražava pripadnost naroda toga područja široj kulturološkoj grupi. Tipovi fraza kao *Adamovo* ili *Evino koljeno*, *Kula babilonska*, *držati se kao drvena Marija*, *prati ruke kao Poncije Pilat* itd.³ otkrivaju kršćansko kulturno nasljeđe naroda na ovom našem tlu. Primjeri fraza kao *Pirova pobjeda*, *salamunsko rješenje*, *Sizifov posao*, *Tantalove muke* znače kulturološko nasljeđe i pripadnost širem krugu ljudske zajednice kojem su takve frazeološke komponente iste. U ovu grupu mogu se ubrojiti i fraze poput *Potemkinova sela*.

Stupanj aktualnosti onomastičke komponente u ovim je frazama zanemariv u tom smislu što njoj – osim što nas u dalekom ili manje dalekom povijesnom kontekstu veže za neke određene osobe, povijesne ili mitološke – nije cilj da identificira određenu osobu, već se kao ime-simbol, sa sadržajem priče koji u sebi nosi, približava funkciji nekog općeg pojma. Na dijakronom planu takvo je ime nositelj određene semantičke funkcije, i baš zbog toga na sinkronom planu može postati ime-simbol.

7. Tipovi fraza kao *Martin iz Zagreba*, *Martin u Zagreb*, *praviti se Tošo* ne nose u sebi nikakvu vezu s nekom konkretnom povijesnom, mitološkom ili vjerskom osobom, već se u osnovi fraza – u osobnim imenima – nalaze neke nepoznate osobe, čije je ime bilo deonimizirano već u času kada je ušlo u sastav fraze.

8. Svako ime u određenim jezičnim situacijama može postati osnova za tvorbu apelativa, odnosno može primiti širi semantički kontekst i apelativizirati se. Takve se preobrazbe vrše na konkretnom jezičnom planu. Tako se u francuskom jeziku u svakodnevnoj upotrebi našla riječ *poubelle* (kanta za smeće, kanta za odvoz smeća), a nastala je prema imenu *Poubelle*,⁴ prezimenu prefekta u okrugu Seine, koji je uveo kante za odvoz smeća u Francuskoj. Riječ se toliko uvriježila da je ostala u upotrebi i kada su se uvele vreće za odvoz smeća, koje se danas zovu *sac poubelle*. Na konkretnom jezičnom planu francuskoga jezika *poubelle* je danas semantički obilježena riječ, precizna, ekonomičnija od mogućih sintagma »*sac aux ordures*«, »*corbeille aux ordures*«, »*sceau aux ordures*«. Ekonomičnija je i od sintagme koja se nekada upotrebljavala »*boite aux ordures*«. Zbog svoje upotrebne vrijednosti proširila se i na šire područje francuskog jezika (Belgiju na primjer).

Sudbinu sličnu *Poubellovoj* doživio je naš Zagrepčanin Slavoljub Penkala, inženjer kemije. Izmislio je – pored drugih svojih iznalazaka – jednu vrstu mehaničke olovke. Po njegovu imenu u nas su mehaničke olovke nazvane *penkala*, i taj se naziv uobičajio na znatno širem području od zagrebačkoga govornoga idioma.

3 Usp. Josip Matešić, *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Školska knjiga, Zagreb 1982. U oko tridesetak tisuća natuknica, koliko ima *Frazeološki rječnik*, ima podosta i vlastitih imena. Neka od tih imena upotrijebljena su i u nekoliko frazema (npr. osobno ime Eva nalazimo u frazama: *Od Adama i Eve*, *Evina kći*, *Evin sin*, *Evino koljeno*, u *Evinu kostimu*; ojkonom Babilon: *naći se u Babilonu*, *babilonska kula*, *babilonski jezik*) pa ih to, i njihova upotrebna vrijednost, čini tipičnima za naš frazeološki fond.

4 Usp. Petit Larousse, s. v. *poubelle*.

I u jednom i u drugom slučaju govornici onih područja na kojima su se proširili nazivi *poubelle* i *penkala* izgubili su pojam veze osobno ime – apelativ i nove riječi prihvatili kao sastavni dio leksika kojim se svakodnevno služe.

U oba ova slučaja jezični idiomi koji su prihvatili deonimizaciju i apelativizaciju spomenutih osobnih imena prihvatili su je zbog potrebe za uvođenjem novoga pojma, a istovremeno je preobrazba osobno ime – apelativ bila ekonomičnije jezično rješenje od mogućih dvočlanih ili tročlanih naziva: kanta za smeće, mehanička olovka.

Drugačija je bila motivacija pri preuzimanju riječi *boby* – policajac – u londonski, pa zatim i u engleski leksički fond. Apelativ je nastao prema imenu »Sir Robert Peel« (Robert, u svakodnevnom govoru *Boby*). Leksem je, kao i prethodna dva, doživio preobrazbu osobno ime – apelativ, ali motivacija nije bila potreba za naimenovanjem novoga pojma, već želja za jačom jezičnom izražajnošću pri imenovanju već poznatoga pojma.

9. Jezični i izvanjezični razlozi mogu biti uzrok apelativizacije vlastitoga imena. Popunjavanje leksičkih praznina formulom vlastito ime – apelativ može izazvati potreba za širenjem jezičnoga leksika (stvaranje novoga predmeta, tip *poubelle* ili *penkala*), ili težnja jezika za nijansiranjem određenih pojmova (tip *boby*). Apelativizirana vlastita imena velikim su dijelom odraz tradicije, kulture i civilizacijskih dostignuća naroda čijem jeziku pripadaju.⁵

Na dosta širokom jezičnom južnoslavenskom području – hrvatskom, srpskom, slovenskom – raširila se riječ *marica*, koja se proširila i u frazi *crna marica*, a u oba slučaja znači automobil za odvoz uhićenika. *Baraba*, apelativ prema biblijskom razbojniku Barabi, dobio je značenje lopova, razbojnika, a *fuksija*, prema imenu njemačkog liječnika i botaničara Leonarda Fuchsa, znači u nas vrstu ukrasne biljke.⁶ Motivacijski su porivi u sva tri slučaja različiti – u jednom se krije tradicija vezana uz povijest balkanskih naroda (rijeka Marica;⁷) u drugom se odražava kršćanska kulturna tradicija. U trećem je došao do izražaja civilizacijski utjecaj otkrivanja novih botaničkih vrsta. U prva dva slučaja razlozi apelativizacije su izvanjezični, povijesni i kulturološki. Samo u slučaju riječi *fuksija* uzrok apelativizacije je potreba za imenovanjem nove biljke.

10. Apelativizirano osobno ime može biti tipično samo za pojedinačne govorne idiome, dakle prostorno ograničeno, a može biti rasprostranjeno u jednom ili više književnih jezika. Samo za zagrebački govorni idiom karakteristična je riječ *pilko*

5 U knjizi *Svakodnevne nepoznanice*, Zagreb 1981, Zlatko Glik i Antun Smrekar upozorili su u oko osamdeset razrađenih članaka na pojedine apelative–imena. A knjiga ipak nije mogla obuhvatiti sve primjere leksema ovoga tipa. Nove riječi stvaraju se svakodnevno na osnovi nečijih imena. Primjer takvog načina stvaranja riječi je i *leonovanje*, izlazak iz broda u Svemir; riječ je nastala prema imenu Leonova, koji je prvi izveo taj pothvat.

6 Zlatko Glik i Antun Smrekar, *Svakodnevne nepoznanice*, str. 73.

7 Prema mišljenju V. Putanca. To mišljenje potvrđuje i druga fraza s imenom Marica – *bacili što u mulnu Maricu* (uzaludno trošiti, rasipati), gdje je i još evidentnije da ime (s oznakom mutan) označava rijeku.

u značenju grobar, koja je nastala prema nadimku vlasnika zagrebačkoga grobarskog poduzeća. Pa iako je ograničena geografski, našla je svoje mjesto u Krležinim Baladama Petrice Kerempuha i tako ušla u hrvatski književni leksik. Ali engleska riječ *bojkot*, na primjer, prema imenu Boycotte, proširila se daleko izvan Engleske i postala leksički europeizam.

S razvitkom pojedinih struka i novim otkrićima u njima u stručnim se terminologijama stvaraju nove riječi i termini za određene nove pojmove ili procese. Vrlo se često takvi pojmovi i procesi nazivaju imenom onoga tko ih je otkrio ili pomogao da se otkriju, dakle stvaraju se po formuli osobno ime – apelativ. Takve riječi nastaju njihovim prebacivanjem iz onomastičkoga u terminološki, a odatle i u leksički fond ne jednoga, već mnogih svjetskih jezika. Za ovu je vrstu apelativiziranih osobnih imena karakteristična njezina geografska proširenost. I u nas su poznate bolesti, prihvaćene iz medicinske terminologije, *bazedov* (po imenu njemačkog liječnika Basedowa), *behterev* (po ruskom neurologu Behterevu), *birger* (prema američkom liječniku Buergeru). *Rendgen*, ili *rendgenski aparat* nazvan je prema njemačkom znanstveniku Röntgenu, a i nazivi za neke vrste automobila nastali su deonimizacijom osobnih imena: *ford*, *sitroen*, *reno*. *Aksl*, skok u umjetničkom sklizanju, zove se po norveškom sklizaču Axelu Paulsonu. *Saksofon*, limeni duhački instrument, zove se po belgijskom graditelju glazbenih instrumenata Adolphu Saxu. *Merkali*, skala od dvanaest stupnjeva za klasifikaciju intenziteta potresa, dolazi od imena Mercalli. U današnje naše urbano i civilizacijsko vrijeme teško bismo se snalazili bez općesuvojenih leksema – apelativiziranih osobnih imena – kao *volt*, *kulon*, *amper*.

11. Da bi osobno ime ušlo u sastav frazeologije ili se apelativiziralo nužno mora proći semantičke procese, koji su u oba slučaja u mnogočemu slični. U oba je slučaja srž problema u pomiješanosti aktualnoga značenja s etimološkim. U oba je slučaja uz ime vezana neka tipična crta osobe koja je bila nosilac imena. U frazama kao *Judina para*, *Judin poljubac* sadržana je, etimološki, čitava biblijska priča o Judinoj izdaji Krista. Uz apelativ *penkala* vezan je Penkalin rad na iznalaženju vrste posebne olovke i njegov uspjeh u tome. U frazi su biblijska (ili neka druga) pričanja izrazito sažeta, pa *Judina para* postaje semantički nabijen izričaj za mito, a *Judin poljubac* za izdaju. Samo ime pritom se nije posve apelativiziralo, ali za značenje fraze prestaje biti bitan njegov etimološki onomastički kontekst imenovanja. I pri apelativizaciji osobnoga imena aktualno značenje semantema zatrla je etimološko onomastičko. Čitav proces vezan uz osobno ime sazeo se u njemu samom, pa se osobno ime, tako nabijeno značenjem, deonimiziralo i apelativiziralo.

Naravno, nije uvijek lako povezati etimološka i aktualna značenja, naročito kod imena u frazama. Najčešće je to problem u tipovima fraza proširenih u širokoj narodnoj upotrebi. Nije teško prodrijeti u etimološko značenje imena u frazi poput »držati se kao drvena Marija« (držati se ukočeno, usiljeno), jer je očito da je fraza nastala prema Bogorodičinu kipu izrađenom u drvetu. Ali fraze poput »Jovo nanovo«, »Martin iz Zagreba, Martin u Zagreb« i sl., za koje je već istaknuto da je do deonimizacije imena u njima došlo već prije njihova ulaženja u frazu, čine

drugačiji problem. Tip fraze »*Jovo nanovo*« najvjerojatnije je izazvan fonološkom strukturom članova sveze, dakle deonimiziranim osobnim imenom i adverbom, i njihovom mogućnošću rimovanja. Toj grupi pripada i deonimizirano ime Mare u frazi s južnog dalmatinskog primorja »*finili su Mari bali*«. Ime u frazi »*Martin iz Zagreba, Martin u Zagreb*« evidentno je vezano uz određenu zagrebačku regiju, gdje je to ime moralo biti toliko često u upotrebi da je preuzelo na sebe apelativnu funkciju čovjeka iz zagrebačke okolice općenito.

12. U procesima deonimizacije osobnoga imena, koji velikim dijelom teku istim putem i u imenima u frazama i u posve apelativiziranim imenima, postoji ipak jedan stupanj u kojem je apelativizirano ime otišlo dalje u semantičkom naboju. Ime u frazi, naime, još uvijek je obuhvaćeno jednim kontekstom s kojim zajedno funkcionira kao određena poruka. Apelativizirano ime ne treba više nikakav kontekst, ono je potpuno samostalno i kao posve semantički obilježen leksem ulazi u jezični leksički fond.

SUMMARY

THE POSSIBILITIES OF TRANSFORMATIONS OF PROPER NAME

The proper name is regarded in the sense of transonomization and in the sense of generalization (apellativization). The process in transformation from the proper name to the appellative in the scientific vocabulary and from there to its colloquial usage is taken in the consideration.